

Les afronteres pirinenques

Definir el Pirineu –“els Pirineus”, com ens fan dir des de l’Acadèmia– com un món de separació, una suma de barreres de nord a sud és, si més no, una falòrnia majúscula. Tota muntanya té les seves dificultats, però no totes són *fronteres*, com a mínim no ho són des d’un punt de vista polític. A vegades, les fronteres més profundes, aquelles on es veu clarament la manca de vida humana juntament amb la desolació infraestructural, rau més aviat en els espais grans i oberts com els deserts o serralades baixes. Aquells que clarament s’han anomenat com a *no man’s land*, assimilant-se alhora a un espai de frontera política. De les muntanyes, que vagin a dir als pobles de l’Himàlaia on es troba la seva frontera...!

Els darrers anys, una gran quantitat d’estudiosos locals –i d’arreu, de fet–, essencialment historiadors, d’allà on fossin, s’han esforçat en esquinçar els *a priori* existents des de sempre sobre el Pirineu. Barrera i frontera han estat durant massa temps un sinònim injust i incòmode. Des dels treballs de principi de segle XX de Cavaillès fins als de Patrici Pojada (sobre política, llengua i comerç) per la banda nord, fins als de Pujadas, Sahlins i tants altres, han obert una porta ben evident al fet que el Pirineu ha estat durant molt de temps un gran pont amb punts de contacte importants. I això malgrat les divisions polítiques i estatals, que han accelerat les discriminacions i les diferències des del segle XIX. Aquí, però, potser no parlarem tant de fronteres *nord-sud* o de fronteres polítiques d’Estat, sinó d’aquelles invisibles, les que no es veuen, les que tan sovint hi són, s’assumeixen interiorment i culturalment, però que no trasllueixen conscientment. En aquest cas, pot ser tant respecte de fronteres polítiques, com també veïnals, geogràfiques, familiars o socioeconòmiques.

El 1896, Isidre Nonell viatja a la vall de Boí acompanyat pel seu amic i escriptor Juli Vallmitjana i el pintor Ricard Canals. No era el primer viatge d’acadèmics ni d’excursionistes, però sí que representava un *camí* iniciat ja a final del segle XIX, gràcies a l’ús dels balnearis i a la

Òscar Jané i Checa, doctor en història i editor de la revista *Mirmanda*

moda muntanyenca. Aquest interès es veurà redoblat per la creació de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907, amb la voluntat de conèixer millor la *cultura* del territori. Els dibuixos que realitzà Nonell foren publicats el 1911 al número 118 de la revista *El Papitu*. Alguns d'aquests dibuixos descrivien el que va veure i ho va titular "Cretins dels Pirineus" o "Cretina de Boi", seguint el sentit original del mot, referint-se a la malaltia del cretinisme.

Marc-Aureli Vila ho comenta a *La comarca de l'Alta Ribagorça*, (Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990, p. 83) tot fent al·lusió al desconeixement total de les elits catalanes –barcelonines– de la resta del territori, essencialment el pirinenc. La qual cosa es veu encara reflectida a les enquestes que es feren des de la Generalitat durant els anys trenta, tot i que en aquella ocasió es donà veu per primer cop a opinar sobre el territori als mateixos habitants. Altra cosa fou que els fessin cas o no.

Cretina de Boi (1896)

Cretins dels Pirineus (1896)

El xoc, el desconeixement, la sorpresa i l'acció sobre un espai pirinenc que bona part de la classe dirigent catalana havia menystingut durant dècades i segles es va transformar en un ús i apropiació desmesurat, sense ni tan sols comptar amb la gent del territori, com a mínim fins a la fi del franquisme (excepte en el cas del relleu polític de les elits locals). I és que la construcció de l'Estat durant el segle XIX havia hagut de consolidar-se sobre unes elits urbanes, oblidant les realitats rurals, i més encara la d'uniques zones que vivien exclusivament de l'agricultura. L'acceleració de la industrialització a Catalunya juntament amb les mancances i crisis agrícoles van provocar una aproximació a grans passes de la gent de la muntanya cap a les zones urbanes, però poc o gens a l'inrevés. Aquelles terres de frontera, terres riques pel bestiar i per l'agricultura durant tant de temps, es van anar convertint en zones de vida complexa i complicada, sobretot l'alta muntanya. O com a mínim aquesta va ser la idea arrelada entre els qui van viure els processos de canvi entre món rural i urbà, i que pel que fa al Pirineu, té un gir de perspectiva respecte a la costa i muntanya, tal com explicava de manera brillant Carles Sentís fa un temps a "La Costa Brava afortunada" (*La Vanguardia*, 19 de setembre de 2008, p.24). Deia que, a diferència de la idea *Costa Brava* de principi del segle XX, els Pirineus havien estat fins llavors "Las tierras de pastos (...) más valiosas que unos poblados de pescadores". Si els francesos havien volgut dominar bona part del Pirineu *muntanyenc* en els moments de definir la frontera (el 1659 com durant les

negociacions de Baiona, 1856-1868), havia estat per raons econòmiques i geoestratègiques; desitjar l'espai entre Roses i el cap Norfeu havia estat només per motius estratègics. El canvi de segle XIX al XX representa el *descobrimt* del món pirinenc, per no dir el descobrimt mutu, i coincideix també al mateix temps amb la *moda* de les estades temporals i residencials de l'elit política, cultural i barcelonina a indrets com la Cerdanya. S'hi construeixen cases (*villes*) i s'hi fan trobades polítiques. La frontera entre el món barceloní i el del Pirineu sembla estovar-se arreu del món cerdà. Segurament és el primer dels indrets que s'apropa de la capital catalana –més que al revés–, però trobariem una llarga llista de personatges provinents de la Cerdanya i fins i tot de l'Alt Urgell en àmbits de decisió a Barcelona durant dècades. La situació política fronterera, els motius comercials (el contraban sobretot), el fet específic de la Seu (on té la seu el copríncep d'Andorra) podrien ser part de la resposta. Gay de Montellà explica en el seu llibre la interrelació que va existir entre els personatges que van freqüentar la Cerdanya i la política catalana en general. Aquest seria el cas dels Junoy, els posicionaments esdevinguts davant les idees republicanes o autoritàries, o la posada en marxa d'un ferrocarril internacional que passaria per la Cerdanya.¹ La Cerdanya havia desenvolupat el seu contacte amb Barcelona, però també, i cal tenir-ho en compte, amb Perpinyà: viatgers, escriptors i aigües termals foren els primers reclams. Però, és clar que la millora dels camins i l'obertura de les vies de comunicació entre aquella època va permetre l'increment dels intercanvis sociopolítics i econòmics entre la Cerdanya, món rural i de muntanya, i les principals ciutats. En paraules d'Albert Moncusí: "Així fou com la comarca s'anà inserint en un ampli teixit urbà, en aquest cas transfronterer, i la seva població (més diversa) desenvolupà un estil de vida amb patrons similars (mitjans de comunicació i transport, ritme de vida, formes d'oci...), però marcat per una diferència: l'aprehensió d'un punt de vista nacional de la realitat, i d'uns elements vinculats al fet de viure en un territori nacional. En altres paraules, la nacionalització". Aquesta "nacionalització" significa segons aquest autor "l'extensió d'un marc d'adhesió, visió i moviment específicament lligat a una nació, delimitada territorialment i política", fent que "el seu disseny polític per part d'un poder polític central consisteix a fer coincidir fronteres polítiques i fronteres culturals".²

D'una altra banda, hi ha la qüestió de la *frontera* en ella mateixa. La situació fronterera de la Cerdanya va cicatritzar l'àmbit social dels pobles d'aquesta *frontera*. Dit d'una altra manera, allò que *malgrat* la frontera se seguia fent com ara les relacions familiars o econòmiques al llarg de la Cerdanya, passà a significar la realitat d'unes relacions amb la "banda francesa". Andreu Balent qualifica la societat cerdana com "un poble que es burla de la frontera", tant per la transgressió humana com comercial.³ Les migracions tradicionals dels habitants de la Cerdanya cap a Barcelona o les planes del Principat es transformen al segle XIX. De la mateixa manera, el bandolerisme i el contraban esdevenen quelcom més en períodes llargs i intensos de guerra, i sobretot en el moment en què les administracions estatals augmenten la seva pressió sobre la frontera, projectant *oportunitats* o *crisis*.

El procés d'obertura al món interior, al del propi país, va ser diferent arreu del Pirineu català. De fet, cal pensar en la diferència del significat entre *obertura* i *descoberta*, en el sentit contrari. Així, mentre la Cerdanya era ja coneguda per les guerres del XIX, per la situació fronte-

rera i els episodis viscuts des de feia segles, o bé pel que acabem d'esmentar, altres espais de frontera com el Pallars (Sobirà), o bé la Vall d'Aran i fins i tot la Ribagorça, seguien sent *un altre món*. El cas de l'Aran és, però, un cas particular, perquè tot i quedar més que cap altra lluny de l'infraestructura política i geoterritorial de les autoritats, representava una punta de llança de la *frontera hispànica*, aquella on rau el poder si s'hi té el control. I això és el que s'havia mirat de fer entre els segles XVII i XIX. Arribats al segle XX, tot i la llunyania, Espanya sempre es va negar a entrar a negociar qualsevol cessió o intercanvi de l'Aran a favor de França, la qual cosa sorgeix sobretot després de la I Guerra Mundial. Apropar la Vall d'Aran va esdevenir doncs una prioritat, fet que va dur a la construcció del túnel de Viella. Però tot i que Madoz ja va idear aquest túnel el 1830, no fou fins al 1948 que es va inaugurar –cal tenir el compte que en el cas de la Cerdanya, el túnel del Cadí no s'inaugura en canvi fins al 1984. Segurament la idea d'una xarxa de túnels al Pirineu hagués servit per trencar el tradicional *aïllament* que ha existit sobretot entre valls paral·leles, més fins i tot que entre comarques situades en un espai nord-sud. El cas de Viella, o el posterior d'Envalira per passar d'Andorra a França (any 2000), responen això sí al fet geogràfic de vessants nord-sud. Els túnels, però, no són més que l'altaveu d'una necessitat –d'una demanda col·lectiva–, que pot ser vista com d'accés i comunicació social, així com econòmica i comercial. Després de dècades d'èxode humà cap a les grans ciutats, l'esquinçament de *fronteres interiors* respon a una posada en valor del patrimoni pirinenc, tant cultural com humà, que afecta –o aprofita– o no els elements de l'economia i el turisme. Aquelles fronteres que en principi no eren polítiques ni evidents han estat durant molt de temps unes barreres gairebé més profundes que aquelles *afronteres* polítiques. En bona part de la *frontera catalana*, aquesta s'ha integrat a la societat, i la societat ha trobat fórmules d'adaptació i assimilació, fins al punt d'aprofitar-la (contraban, refugi polític), esborrar-la (usos compartits) o transgredir-la (comercialment, socialment, culturalment) segons els casos.

NOTES

1- Gay de Montellà, Rafael *La Cerdanya*, Ed. Selecta, Barcelona, 1964.

2- Moncusí, Albert *Fronteres, identitats nacionals i integració europea. El cas de la Cerdanya*, Universitat de València-Editorial Afers, Catarroja-València, 2005, p. 222-223.

3- Balent, Andreu "Frontière, négoce, contrebande, espionnage et politique: un notable cerdan de la première moitié du XIXe siècle: Barthélémy Lledós (1884-1951)". *Études Roussillonnaises*, 14, 1996, p. 129-150.